BG Pulse Journal USA
ISSN:1947-2536 http://www.bgpulseusa.com/index.php/bg
BG PULSE JOURNAL

XX ASRNING 50-80 - YILLARIDA SAMARQAND VILOYATINING IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Nazarov O'rol Sirojiddin o'g'li
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti.

Annotatsiya: Mazkur maqolada XX asrning 50–80-yillarida Samarqand viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonlari arxiv hujjatlari va statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda qishloq xo'jaligida paxtachilikning ustuvor yo'nalishga aylanishi, sanoat korxonalarining rivojlanishi, urbanizatsiya jarayonlari, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimidagi o'zgarishlar yoritilgan. Shuningdek, viloyatda amalga oshirilgan iqtisodiy va ijtimoiy siyosatning natijalari hamda mavjud muammolar ilmiy jihatdan baholangan.

Kalit so'zlar: Kattaqo'rg'on, Darg'om tumani, O'zbekiston Qurilish Davlat Qo'mitasi (Gosstroy), Mitan tumani, Gagarin ko'chasi

Samarqand viloyati XX asrning 50–80-yillarida respublikaning yirik agrar-sanoat hududlaridan biri sifatida iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish jarayonlarida muhim o'rin egallagan. Mazkur davrda viloyatda sanoat korxonalari tarmog'ining kengayishi, qishloq xo'jaligida paxtachilikning ustuvor yo'nalishga aylanishi, irrigatsiya tizimlarining rivojlanishi, shuningdek, ta'lim, sog'liqni saqlash va madaniyat sohalarida muayyan o'zgarishlar yuz berdi. Shu sababli ushbu davrda Samarqand viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish xususiyatlarini o'rganish hudud tarixining muhim masalalaridan biri hisoblanadi.

XX asrning 50–80-yillarida Samarqand viloyati iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi yetakchi o'rinlardan birini egalladi. Viloyat agrar ishlab chiqarishi tabiiy-geografik sharoit va mavjud yer-suv resurslariga mos ravishda ixtisoslashtirildi. Sug'oriladigan hududlarda paxtachilik asosiy tarmoq sifatida rivojlantirilgan bo'lsa, lalmikor yerlarda g'allachilik, yaylov hududlarida esa chorvachilik ustuvor yo'nalishlar hisoblandi.

1946-yil 2-fevralda SSSR Xalq Komissarlari Soveti tomonidan qabul qilingan "O'zbekistonda 1946–1953 yillarda paxtachilikni tiklash va rivojlantirish choralari to'g'risida"gi qaror urushdan keyingi agrar siyosatning ustuvor yo'nalishlarini belgilab berdi.[1] Mazkur qaror asosida paxta yetishtirish hajmini oshirish, sug'oriladigan yer maydonlarini kengaytirish hamda irrigatsiya inshootlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi. Natijada respublikaning paxtachilikka ixtisoslashgan hududlarida, jumladan Samarqand viloyatida ham qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi markaz tomonidan belgilangan rejalar asosida qayta tashkil etildi.

Mahalliy hokimiyat organlari zimmasiga sug'oriladigan yer maydonlarida don ekinlari ekilishini qisqartirish va ularni boshqa hududlarga ko'chirish, shuningdek, chigit hamda beda ekinlari uchun 218 ming gektar sug'oriladigan yerlarni bo'shatish vazifasining yuklatilishi sovet davlatining qishloq xo'jaligini ixtisoslashtirish siyosatining amaliy ifodasi edi.[2] Mazkur chora-tadbirlar sug'oriladigan yer resurslaridan markaz tomonidan belgilangan ustuvor yo'nalishlar asosida foydalanishni nazarda tutib, paxtachilikning iqtisodiy ahamiyatini yanada oshirishga qaratildi. Natijada qishloq xo'jaligi ekinlari tarkibida paxta va uning almashlab ekish tizimida muhim o'rin tutgan beda ekinlari ulushining ortishi kuzatildi.

Samarqand paxta tozalash zavodini rekonstruksiya qilib kengaytirish, 5 ming urchuqli yigiruv fabrikasini qurib, ishga tushirish, poyabzal fabrikasini quvvatini oshirish, shoyi to'qish

fabrikasida 145 ta yangi to'quv stanoklarini o'rnatish hisobiga oshirish kerak edi.[3] Bu kabi infratuzilmaviy o‘zgarishlar sovet modernizatsiyasi siyosatining mintaqaviy darajadagi namoyon bo‘lish shakli sifatida baholanadi. Sanoatning texnik qayta jihozlanishi va mehnat unumdorligining oshirilishi orqali Samarqand viloyati o‘zining iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotida muhim bosqichni bosib o‘tdi.

1947-yilda turli mahsulotlar ishlab chiqarish hajmi 1946-yil hisobot yiliga nisbatan 45,2 foizga yoki 18 234,9 ming rublga oshgan. Xususan, ipak to‘qish fabrikasi 1946-yil rejasini 18,7 foizga ortig‘i bilan bajargan bo‘lsa, Kattaqo‘rg‘on paxta tozalash zavodida reja 12,9 foizga kam bajarilgan.[4] Bu davrda sanoat korxonalarida ishlab chiqarish quvvatlarini tiklash, xomashyo bazasini kengaytirish hamda mehnat resurslaridan foydalanishni yaxshilash bo‘yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirildi. Shuningdek, yangi texnologik uskunalarni joriy etish va mavjud ishlab chiqarish liniyalarini qayta tashkil etish orqali ayrim tarmoqlarda barqaror o‘sish sur’atlariga erishildi.

1960-yillarning boshida Samarqand Dehqon ko‘chasida (hozirgi Gagarin ko‘chasi) yangi turdagi birinchi ko‘p qavatli uylarning qad rostlashiga guvoh bo‘ldi. Bu yerda O‘zbekiston Qurilish Davlat Qo‘mitasi (Gosstroy) 15 000 m² uy-joy maydonini qurishni buyurtma qilgan edi.[5] Mazkur loyihaning amalga oshirilishi o‘sha davr shaharsozlik siyosatida tub burilish boshlanganidan dalolat berar edi. Chunki qurilish jarayoniga birinchi marta standartlashtirilgan loyihalar, tipik rejalashtirish me’yorlari va ko‘p qavatli uylarni tezkor qurishga mo‘ljallangan konstruktiv yondashuvlar joriy etildi.

Mashinasozlik, kimyo sanoati, yengil sanoat, oziq-ovqat sanoati, energetika va ipakni qayta ishlash sanoati ancha o‘sdi. Bu sanoat korxonalarining ishlab chiqqan mahsuloti respublika doirasidan tashqarida ham mashhurdur. 1958-yilga kelib shaharda birinchi darajali mexanika bilan ta’minlangan 50 ta yirik zavod va fabrika faoliyat ko‘rsatdi.[6]

Arxiv hujjatlarida qayd etilishicha, 1946–1947 o‘quv yilining yakunlari Mitan tumani ta’lim tizimi uchun qoniqarli darajada bo‘lmagan. Hisobotlarga ko‘ra, yil davomida 702 nafar bola umuman maktabga jalb qilinmagan.[7] Bu esa urushdan keyingi og‘ir ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, aholining mehnatga ortiqcha jalb etilishi hamda ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi yetishmasligi bilan izohlanadi. Shuningdek, 191 nafar o‘quvchining o‘qishni tark etgani tumanda maktablar faoliyatining barqaror emasligini, o‘quvchilarning davomati past bo‘lganini va oilalarning iqtisodiy sharoiti o‘qish jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatganini ko‘rsatadi.

Manbalar ko‘rsatishicha, Darg’om tumani mahalliy budjeti 1939 – yilda 3 mln 451 ming so’m bo’lsa, 1946 –yilda 4 mln 300 ming so’mga oshdi, ya’ni umumiy hajmi 46.3 % tashkil qiladi. Davlat nafaqalari 1939 –yilda 41 onaga 94 ming so’m to’langan xolda, 1947 –yilda esa 416 ta onaga 851 ming so’m to’langan. Shuningdek, 121 ta ko’p bolali onalardan 55 tasi mukofatga taqdim etilgan. Shundan bittasi – “ Qahramon ona ” unvonini olgan va 44 tasi orden va medallar bilan mukofatlangan[8] Shu bilan birga, urushdan keyingi yillarda ijtimoiy himoya tizimining kengayishi doirasida onalarga va bolali oilalarga ajratiladigan nafaqalar hajmi hamda qamrovi ortgan. Bu jarayon ijtimoiy siyosatning hududiy darajada bosqichma-bosqich shakllanib borganini ko‘rsatadi. Ko‘p bolali onalarni rag‘batlantirish va mukofotlash amaliyoti esa davlatning ijtimoiy-demografik siyosati tarkibida alohida o‘rin egallagan bo‘lib, bu yo‘nalish turli rag‘batlantirish mexanizmlari orqali amalga oshirilgan.

Arxiv ma’lumotlariga ko’ra Samarqandda, Markaziy Qo‘mita qishloq tibbiyot tarmog‘ini shifokorlar bilan tezroq to‘ldirish zarurligini ta’kidlagan. 1951-yilda viloyatda jami 77 nafar shifokor yuborilgan. Shundan viloyat sog‘liqni saqlash bo‘limi tomonidan 50 nafari Samarqand shahrida qoldirilib, atigi 27 nafari qishloq joylari va ishchilar posyolkalariga yuborilgan.[9]

Natijada qishloq tibbiyot muassasalarini malakali shifokorlar bilan ta’minlash masalasi to‘liq hal etilmagan va tibbiy xizmat ko‘rsatish imkoniyatlari hududlar kesimida bir xil darajada shakllanmagan. Bu holat viloyatda sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirish jarayonida shahar va qishloq o‘rtasidagi tafovutlarning saqlanib qolganligini ko‘rsatadi

Arxiv hujjatlarining guvohlik berishicha, 1960-yil 1-yanvar holatida Samarqand viloyati sog‘liqni saqlash muassasalarida jami 6350 ta kasalxona o‘rni mavjud bo‘lgan.[10] Ularning hududlar bo‘yicha taqsimoti viloyat tibbiyot tizimining tashkiliy tuzilishini aks ettiradi. Mazkur davrda sog‘liqni saqlash muassasalari tarmog‘ini kengaytirish va aholiga statsionar tibbiy xizmat ko‘rsatish imkoniyatlarini oshirish bo‘yicha muayyan ishlar amalga oshirilgan. Kasalxona o‘rinlarining soni va joylashuvi viloyat aholisi soni, aholi punktlarining hududiy joylashuvi hamda mavjud tibbiyot muassasalari infratuzilmasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan.

Shaharlarda aptekalar soni ham oshib borgan. 1967-yilda Samarqand shahrida 9 ta apteka aholiga xizmat ko‘rsatgan. Ammo dori-darmon, jumladan, emlash vositalari va boshqa tibbiy vositalar, shuningdek kasalxonalar uchun asbob-uskuna va jihozlar muntazam ravishda yetishmas, 1980-yillarda bu borada ahvol yanada og‘irlashgan edi. Bu holat nafaqat sog‘liqni saqlash tizimi ishidagi kamchiliklar, balki sobiq sovet davlatidagi iqtisodiy inqiroz natijasi bo‘lib, zarur tibbiy vositalarning yetishmasligi respublikadagi sanitariya-epidemiologiya holati yomonlashuviga olib kelgan sabablardan biri edi.[11]

Xulosa qilib aytganda, XX asrning 50–80-yillarida Samarqand viloyatida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonlari sovet davlatining markazlashgan siyosati ta’sirida kechdi. Bu davrda qishloq xo‘jaligida paxtachilikning ustuvor tarmoq sifatida rivojlantirilishi natijasida sug‘oriladigan yer resurslari qayta taqsimlandi va agrar ishlab chiqarishning ixtisoslashuvi kuchaydi. Shu bilan birga, sanoat sohasida korxonalarni rekonstruksiya qilish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish hamda texnik jihozlanishni yaxshilash orqali viloyatning agrar-sanoat salohiyati kengaydi. Tadqiq etilgan manbalar Samarqand viloyatida urbanizatsiya jarayonlarining jadallashgani, uy-joy qurilishi, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimlarining rivojlanganligini ko‘rsatadi. Biroq mazkur sohalardagi o‘zgarishlar barcha hududlarda bir xil kechmagan. Xususan, qishloq joylarida malakali tibbiyot kadrlarining yetishmasligi, ayrim tumanlarda bolalarning ta’lim bilan to‘liq qamrab olinmaganligi hamda moddiy-texnik ta’minotdagi muammolar saqlanib qolgan. Shuningdek, sog‘liqni saqlash muassasalari tarmog‘ining kengayishiga qaramay, dori-darmon va tibbiy jihozlar taqchilligi, ayniqsa 1980-yillarda, tizim faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatgan. Umuman olganda, Samarqand viloyatining 50–80-yillardagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti sanoatlashuv, qishloq xo‘jaligini ixtisoslashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish jarayonlari bilan tavsiflansa-da, bu rivojlanish markazlashgan boshqaruv tizimining imkoniyatlari va cheklovlari doirasida amalga oshirilgan. Shu bois mazkur davr viloyat tarixida iqtisodiy o‘sish bilan bir qatorda mavjud tizimning ichki muammolari ham yaqqol namoyon bo‘lgan bosqich sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro’yxati!

1. Samarqand VDA 74 - fond, 1-ro’yxat, 283-ish, 5-varaq
2. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. – Т.: 2000. – Б. 506-b
3. “ O’zbekiston tarixi. IX jild. Samarqand tarixi. / mas’ul muharrir B. S. G’oyibov / Toshkent. “O’zbekiston” - 2023 – y. 332-b
4. Samarqand VDA 74 - fond, 1-ro’yxat, 284-ish, 3-varaq

5. Jonas van der Straeten vs Mariya Petrova. “ The Soviet city as a landscape in the making: planning, building and appropriating Samarkand, 1960s – 80s ” Central Asian Survey – 2022
6. “ O’zbekiston tarixi. IX jild. Samarqand tarixi. / mas’ul muharrir B. S. G’oyibov / Toshkent. “O’zbekiston” - 2023 y. 334-b
7. Samarqand VDA 74 - fond, 1-ro’yxat, 1742-ish, 1-varaq
8. Samarqand VDA 74 - fond, 1-ro’yxat, 1740-ish, 3-varaq
9. Samarqand VDA 74 - fond, 1-ro’yxat, 669-ish, 2-varaq
10. Samarqand VDA 74 - fond, 1-ro’yxat, 1052-ish, 5-varaq
11. “Samarqand va Zarafshon vohasi tarixi zamonaviy tadqiqotlarda”. Samarqand o’qishlari – I. mas’ul muharrir D. A. Alimova. “Akademnashr” – 2020. 221 - b